

ÉVFORDULÓK

Horvát István 1784–1846¹

A reformkorszak egyik legkiemelkedőbb szellemi talentuma volt: egyetemi tanár, rendkívüli hatású nevelő (az 1848-as márciusi ifjak tekintélyes része az ő keze alól került ki!), könyvtáros, bibliográfus, nyelvész, történész, irodalmár, mecénás és a nemzettudat legbecsesebb értékeinek: a hazaszeretnek szenvedélyes élesztője, hirdetője. Ám az utókor emlékezetében mindmáig többnyire úgy él, mint tudománytalan különc, fantasztikus magyar őstörténeti légvárat kiagyáló „hóbortos” történész, „déliabos” nyelvész vagy a szélsőséges nacionalizmus XIX. századi megtestesítője. Szerb Antal – aki mellesleg nagyra becsülte Horvátot – „lángeszű mániákus”-nak,² Illyés Gyula „jámbor tudós”-nak,³ Soós István pedig „a múlt század hírhedt történészeinek és nyelvtudósának”⁴ nevezte őt.

Halálának 150. évfordulóján erkölcsi kötelességünk, hogy elfogulatlanul tegyük mérlegre e grandiózus életpálya máig ható értékeit és súlyos tévedéseit, hibáit. Tartozunk ezzel a régen földben porladó nagy hazafinak és önmagunknak, a nemzet kollektív emlékezetének!

Horváth István 1784. május 3-án született Székesfehérváron. Apja elszegényedett nemesi származású volt, s kilenc (!) gyermekét iparosként („zubonycsinálás”-sal) tartotta el. Édesanyja szülőműveléssel és kertgondozással segített be a mindennapi kenyér előteremtésének nehéz munkájába. A fehérvári főgimnázium elvégzése után a pesti egyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait. 1805-ben, 21 éves korában szerezte meg az egyetemen a bölcsészeti doktorátust. Nevelői állást vállalt báró Ürményi József, Fejér megyei főispán, országbíró és a pesti egyetem főigazgatója családjánál. A báró közismert volt feltétlen Habsburghűségéről, de elismerte és megbecsülte a tehetséget a más érzületűekben is. Bizonyára ezért alkalmazta Horvát Istvánt nevelőként, aki pedig ezt írta 1805-től 1809-ig vezetett Mindennapijában (vagyis naplójában): „Kárhoztatom a napot, melyen Magyarország a Habsburgi gyáva uralkodó házzal össze sógorkodott. Ez a nap koholta fő vesztélyünket...”⁵



¹ 1806-ban azzal kezdte naplóját, hogy családneve végéről elhagyta a h-t, minthogy – Horvátot idézve – „a h a barbarus századok alatt jött nyelvünkbe”. Nevének írása azóta is gondot okoz. Székesfehérváron, a róla elnevezett utca névtábláján még az 1980-as évek elején is Horváthként szerepelt.

² Idézi Székely András: László Gyula és barátai című recenziójában (Új Tükör, 1985. 24. sz. 23. old.), amelyben Az őshazától a Kárpátokig (Panoráma, 1985) című tanulmánykötetet ismerteti. Száraz György szintén hivatkozik Szerb Antalra A „herderi jóslat” és a hagyományok (Népszabadság, 1986. november 7-i sz. 16. old.) című esszéjében.

³ Illyés Gyula: Anyanyelvünk: Magvető Kiadó, 1975. 23. old. Horvát István nevét ugyan nem említi Illyés, ám kétségtelenül rá gondolt, hisz tartalmilag idéz is tőle, mely szerint már Adám és Éva is magyarul beszélt.

⁴ Horvát István balatoni kirándulása. Új Tükör, 1981. 50. sz. 12. old.

⁵ Közli Gyimesi Dömötör: Az utolsó „ázsiai” magyar. A történész és irodalmár Horvát István című szép és reális megemlékezésében (Új Tükör, 1984. 18. sz. 9. old.).

Már egyetemistaként bekapcsolódott tanítómestere, Révai Miklós nyelvtudományi mozgalmába. Később Vitkovics Mihállyal és Szemere Pállal megalakította „pesti triász”-át, hogy a Kazinczy Ferenc által kezdeményezett magyar nyelvújítási mozgalom tanításait a fővárosban is elterjessze. Számos nyelvészeti és történelmi tárgyú cikket, tanulmányt írt a Kultúr István által szerkesztett Hazai és Külföldi Tudósításokban (Boldogréti Vit László írói név alatt).

Révai Miklós halála után, 1807-ben megpályázta a pesti egyetem magyar nyelv és irodalom tanári állását, ám a státust nem ő nyerte el. Ürményi József báró segített rajta: előbb az egyetem elnöki jegyzője, majd országbírói titkár lett. Az 1810-es években főként irodalmi és történelmi kérdésekkel foglalkozott. Ott szállt szembe a Habsburgok elnémetesítő törekvéseivel, ahol csak tudott. Írt, szervezett, lelkesített. Minden olyan hazafit a barátjának és szellemi szövetségeseinek tekintett, aki a magyar nyelv és haza ügyét támogatta, szolgálta. Virág Benedek azzal segítette a Magyar Századok megalkotásában, hogy évi pénzsegélyt járt ki neki. Horvát Endre az ő ösztönzésére írta meg Árpád fejedelemtől szóló híres elbeszélő költeményét. Vörösmarty Mihály a Zalán futása egyes fejezeteihez Horvát egyik történelmi tanulmányát használta föl forrásként. Támogatta Vályi Nagy Ferencet az Illász lefordításában.

1815-től haláláig a Széchényi Könyvtár őre (munkatársa) volt. 1837 és 1843 között a Nemzeti Múzeum megbízott igazgatója. 1823-ban az oklevéltan, genealógia (családszármarás-tan), pecsét- és címertan helyettes tanára lett a pesti egyetemen. Végre 1837-ben egyetemi katedrát kapott: a magyar nyelv és irodalom nyilvános rendes tanáraként munkálkodott haláláig.

Mindezek mellett szakított időt arra is, hogy a tudományos munkák megjutalmazására létrehozott Marczibányi-alapítványt kezelje, évekig szerkessze a Tudományos Gyűjtemény című folyóiratot, 1825-ig pedig megírja és kiadja fő műveit.

Horvát István szerteágazó tudományos, tanári, könyvtárosi és közéleti munkássága a reformkorszakra esett. E pezsgő és romantikus időszak legnagyobb mozgatórugója az éledőben levő nemzeti eszme volt. E szavakkal alig kifejezhető érzés hatotta át Horvát egész életpályáját. V. Windisch Éva szerint: „A reformkor nemzeti irányú, romantikus törekvéseinek Horvát klasszikus hordozója...”⁶

A kor, melyben élt és dolgozott, meghatározta történelemszemléletét: súlyos tévedéseit és erényeit egyaránt! Csaknem 300 nagyobb történelmi tanulmányt írt. Minden hibája, téves következtetése ellenére „a szakszerű, forráskutatáson alapuló magyar történettudomány megalapozói között foglal helyet”⁷ (Svéd, orosz, arab, német és más forrásmunkákat is fölhasznált publikációihoz.) „Nem fantasztá nézetei, hanem hatása jelöli ki tevékenységének tudománytörténeti helyét. Igazi jelentősége a hazaszeretet, a nemzeti büszkeség felkeltésében áll. Igaz, a sérült, önbizalomhiánytól szenvedő hazai közgondolkodást és kishitű kultúrát bódító hipnózissal igyekezett gyógyítani. Vagyis éppen azt tette, amit korának agresszív pángermán és pánszláv profétái...”⁸

E tényeket nem tehetik semmissé, s még csak el sem homályosíthatják a magyarság őstörténetével és nyelvével kapcsolatos képtelen megállapításai. „Ingoványos talajra tévedt”⁹ elődeink a múlt évezredeibe vesző nyomainak elfogult „bemutatásával”. Megbízható forrásmunkák hiányában (számos kérdésre még napjainkban sincs felelet népünk származására nézve, s talán nem is lesz sohasem) szabadon szárnyaló képzelete, elfogult hazaszeretete valóban hihetetlen dolgokat produkált. Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb (így!) történeteiből¹⁰ című könyvében írja:

⁶ V. Windisch Éva: Magyar könyvtárosok és bibliográfusok. Horvát István 1784-1846 című megemlékező írásában – mely A Könyvtáros 1958. 7. sz. 497-499. oldalán jelent meg – a II. Világháború után talán elsőként rajzol pozitív szellemi arcképet a nagy hazafiról, tanárról és tudósról. Minthogy a tanulmány egy szűkebb szakmai körnek szólt, a könyvtáros és bibliográfus Horvátról olvashatunk benne bővebben.

⁷ V. Windisch Éva i.m. uo.

⁸ Szántó György Tibor: Történelmet álmodott. Horvát István emlékezete (Magyar Nemzet, 1984. május 4. 9. old.)

⁹ V. Windisch Éva i.m.

¹⁰ 1825-ben, tehát az első reformországygyűlés esztendejében jelent meg Pesten. Címét számos forrásmű rosszul írja, például a Magyar Életrajzi Lexikon 1967-ben megjelent I. kötete is. Helyesen: Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb (így!) történeteiből

„Pözsög a Szentírás mindenféle magyar nevektől és a régi magyar írásmódtól. Ti, éjjelnappal Szentírást olvasó rokonaim, hogyan nem vettétek észre a sok század alatt” Szerinte valamennyi nép ősenek a szittyá tekinthető, s belőlük sarjadt a magyarság ága is. Az egyiptomi hieroglifákat is a szittyák írásjeleinek tartja. A nevek és szavak hasonlóságából kiindulva a magyarok őseivel népesíti be az egész ókori világot; sőt – ne hallgassuk el, hisz emiatt emlegetik mindmáig „délibabos” nyelvészként – szerinte nemcsak a trójakak és a görögök, hanem már az első emberpár is magyarul beszélt, mégpedig erős palóc kiejtéssel...

Horvát István ímént említett könyvének¹¹ rendkívüli hatása volt kortársaira, ám a legtöbb támadás is emiatt érte. Keményen bírálta őt Bajza József, Szalay László. Ádáz vitákat kavartak furcsa megállapításai, következtetései. E szellemi-történelmi csatározásoknak azonban volt egy nagy haszna is: az ellentábor újabb és újabb kutatásra ösztönözte. Vagyis ily módon is előbbre vitte a korabeli hazai történettudományt. (Szalay László például éppen a Horváttal való szellemi „pengeváltások” során vált méltán megbecsült történetíróvá.)

Horvát Istvánt a reformkori magyar ifjúság egyik tanítómesterének tartotta. Hallgatóit, fiatal barátait hazafias szellemen nevelte, tanította. Tanítványai rajongó szeretettel vették körül. Nem túlzás, hogy ő nevelte föl az 1848-as forradalomban főszerepet játszó ifjúság java részét, s ezzel egyik szellemi erjesztője volt az 1848–49-es hazai eseményeknek!

Föltétlenül méltatnunk illik könyvtárosi és bibliográfusi munkásságát. Több mint harminc esztendeig dolgozott a Széchényi Könyvtárban. 1821-től 1826-ig az ő vezetésével valósult meg a könyvanyag első rendszerezése, s katalógusának elkészítése. Évtizedeken át ő szerezte be az új köteteket. Az ajándékozások és hagyatékok átnézésénél szintén az ő szakvéleménye döntött.

A könyvtári kutatómunka egyik úttörőjeként is tisztelhetjük, minthogy bibliográfiai jellegű feladatok egész sorát végezte el. Összeállította Bél Mátyás és Sambucus kéziratos hagyatékának hatalmas jegyzékét. Elkezdte Európa köz- és magánkönyvtárainak nyomtatott katalógusaira vonatkozó könyvészeti anyag összeállítását. Ez igen fontos volt, mert így lehetett megállapítani, hogy mely magyar vonatkozású munkák hiányoznak a gyűjteményből. Csaknem száz kéziratos kötetet tett ki – befejezetlenül is – írói- és tudóslexikona, amely ötven esztendőn át nélkülözhetetlen bibliája volt minden irodalomtörténeti és történelmi kutatómunkának.

Egész életében szenvedélyes könyvbarát volt. Óriási anyagi áldozattal 30 ezer történeti, tudománytörténeti, nyelvészeti, könyvtártani művet, sok szótárt és egyéb könyvet szerzett be. A hatalmas gyűjteményt a nemzeti könyvtárra hagyta végrendeletében. Tehát mecénásként is beírta nevét nemzetünk kultúrtörténetébe.

1846. június 13-án, 150 évvel ezelőtt hunyt el Pesten. A reformkori egyetemi ifjúság – mely az ő egyetemi előadásain ismerkedett meg a korszak haladó eszméivel –, és a főváros népe nagy számban jelent meg temetésén. Sírjánál Fejér Pál mondta a búcsúbeszédet, aki alig két év múlva, mint a márciusi ifjak egyike, Vasvári Pálként vonult be történelmünk halhatatlanjai közé. A végtisztségre egybegyűlt hatalmas tömeg az Egressy Béni által 1843-ban megzenésített Szózat eléneklésével tisztelgett a nagy halott előtt.

Báró Eötvös József – aki szintén tanítványa volt – a Pesti Hírlap hasábjain megjelent nekrológban köszönt el a nagy hazafitól és tanártól: „Néha vizsgálódásai között talán magyarokat talált oly helyen s századokban is, hol soha magyarok nem voltak; de hogy még többször teremtett magyar érzeményeket oly tanítványai keblében, hol azoknak előbb nyomai sem voltak, s nála nélkül nem is lettek volna soha: ez bizonyos...”¹²

Szülővárosában ma utca, lakótelep és emléktábla őrzi a nevét a sokoldalú tudósnek és nevelőnek. 1100 éves hazánk halhatatlanjai között van a helye!

Kálmán Gyula

¹¹ További könyvei: Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres magyar királynak védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében (Pest, 1815); Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről (Pest, 1820), amely a családszarmazástan úttörő műve hazánkban.

¹² Közli: V. Windisch Éva i.m. 498. old.